

УДК 342.951:347.22

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.11>

ПРИНЦИПИ ОПОДАТКУВАННЯ УГОД З ФІНАНСОВИМИ АКТИВАМИ

Проць І.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6483-0121*

Цюх С.І.,
*аспірант кафедри економіки підприємств
та інформаційних технологій,
Львівського університету бізнесу та права
ORCID: 0000-0003-0179-1193*

Проць І.М., Цюх С.І. Принципи оподаткування угод з фінансовими активами.

Предметом дослідження є норми податкового законодавства, що регулюють відносини між державою в особі податкових органів та суб'єктами господарювання з приводу обчислення та сплати податків при здійсненні операцій з фінансовими активами. Мета полягає у виробленні теоретичних та практичних положень, науково обґрунтованих висновків про фінансові правовідносини, пов'язані з використанням фінансових активів у господарському обороті, виявлення особливостей правового регулювання оподаткування угод із фінансовими активами. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та приватно-наукові методи пізнання. У роботі використовуються такі методи наукового пізнання: діалектичний, логічний, системний, аналіз і синтез, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші. Встановлено, що фінансовий актив є міжгалузеву категорією: з матеріальної точки зору фінансовий актив характеризується як фонд коштів господарюючого суб'єкта, з фінансово-правової позиції фінансовий актив є джерелом доходів бюджету, який у процесі оподаткування пов'язує фонд коштів господарюючого суб'єкта з суспільними грошовими фондами. Фінансові активи з метою податково-правового регулювання можуть бути представлені як майно та майнові права. Розуміння правової природи та змісту фінансових активів дозволяє систематизувати підходи до оподаткування операцій з даними активами та заповнити прогалини у правовому регулюванні, в першу чергу, в галузі податкових відносин, що сприятиме виключенню чи зниженню ризиків виникнення спорів із податковими органами, підвищенню ефективності використання даних ресурсів у господарській діяльності держави. Оскільки об'єкт оподаткування як юридичний факт, з яким пов'язане виникнення відносин між державою та платником податків щодо сплати податку, є основним елементом юридичного складу податку, він повинен мати високий рівень визначеності. Актуальними для операцій з фінансовими активами є принципи: законності, визначеності оподаткування, сумлінності платників податків, економічної підстави податку та обґрунтованості оподаткування.

Ключові слова: суб'єкти господарювання, податки, податкові органи, законність, баланс, публічний і приватний інтерес.

Prots I.M., Tsyuh S.I. Principles of taxation of transactions with financial assets.

The subject of the research is the norms of tax legislation, which regulate relations between the state in the form of tax authorities and business entities regarding the calculation and payment of taxes when carrying out transactions with financial assets. The goal is to develop theoretical and practical provisions, scientifically based conclusions about financial legal relations related to the use of financial assets in economic turnover, to identify the peculiarities of legal regulation of taxation of transactions with financial assets. The methodological basis of the research is general scientific and private scientific methods of cognition. The work uses dialectical, logical, systematic, analysis and synthesis, formal-

legal, comparative-legal and other methods of scientific knowledge. It was established that a financial asset is an interdisciplinary category: from a material point of view, a financial asset is characterized as a fund of funds of a business entity, from a financial and legal position, a financial asset is a source of budget revenues, which in the process of taxation connects the fund of funds of a business entity with public money funds. Financial assets for the purposes of tax and legal regulation can be represented as property and property rights. Understanding the legal nature and content of financial assets makes it possible to systematize approaches to the taxation of operations with these assets and to fill gaps in legal regulation, primarily in the field of tax relations, which will help to eliminate or reduce the risks of disputes with tax authorities, increase the efficiency of using these resources in economic activity of organizations. Since the object of taxation as a legal fact, which is connected with the emergence of relations between the state and the taxpayer regarding the payment of tax, is the main element of the legal structure of the tax, it must have a high level of certainty. The principles of legality, certainty of taxation, conscientiousness of taxpayers, economic basis of tax and reasonableness of taxation are relevant for operations with financial assets.

Key words: business entities, taxes, tax authorities, legality, balance sheet, public and private interest.

Постановка проблеми. Суб'єкти господарювання, які ведуть підприємницьку діяльність наділені правом самостійно здійснювати фінансову діяльність, а після сплати податків і обов'язкових платежів розпоряджатися прибутком, що залишився. Тобто сплата податків, як вилучення частини власності у дохід держави, забезпечена заходами державного примусу, опосередковує господарську діяльність та можливість для власників вільно розпоряджатися результатами такої діяльності. Ця обставина вимагає від держави забезпечення передбачуваності податкової політики та діяльності податкових органів, прозорості порядку визначення розміру податкового обов'язку для всіх суб'єктів господарювання.

Мета дослідження є визначення принципів оподаткування угод із фінансовими активами.

Стан опрацювання проблематики. Проблемами принципів оподаткування фінансових активів займалися вчені: І.І. Бабін, О.О. Бандурка, О.І. Добровольський, Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, А.І. Крисоватий, О.А. Музика-Стефанчук, А.М. Соколовська, О.В. Онишко, П.С. Пацурківський, Н.Ю. Пришва, Т.В. Рекуненко, Є.С. Хорошаєв та багато інших. Принципи оподаткування є предметом уваги дослідників, які представляють різні сфери науки, що вимагає проведення наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Принципи права – основні, вихідні положення, що визначають зміст впливу права на суспільні відносини та виступають критеріями цінності для суб'єктів права. Принципи носять загальнообов'язковий характер, оскільки закріплені у правових нормах. Загальні принципи оподаткування належать до основних гарантій, встановлення яких законом забезпечує реалізацію та дотримання основ конституційного ладу, основних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Принципи, будучи основними ідеями, настановами, основними правилами поведінки повинні застосовуватися при здійсненні нормотворчої та правозастосовної діяльності.

Принципи є орієнтирами, із якими співвідносяться норми права та поведінка учасників фінансових правовідносин, а у разі колізії чи прогалин у праві принципи виступають керівним правилом поведінки. У поняттях регулювання оподаткування операцій із фінансовими активами, зокрема, питання дотримання принципів стоїть досить гостро.

Слід розглянути найбільш значущі принципи, щодо оподаткування операцій із фінансовими активами, такі як: законності; визначеності оподаткування; сумлінності платників податків і відсутності зловживань.

Принцип законності в узагальненому вигляді - це вимога дотримання суб'єктами права законів і інших нормативно-правових актів, що ґрунтуються на законах. Стосовно податкових відносин цей принцип впливає з Конституції України та ст. 4 Податкового кодексу України (далі – ПК), згідно з якими кожен зобов'язаний сплачувати лише законно встановлені податки та збори [1]. Цей принцип має галузеву специфіку, яка полягає у необхідності розглядати його у двох аспектах: законодавчого оформлення – податок має бути встановлений юридично належним чином відповідно до законодавства, у формі закону, прийнятого відповідно до певної процедури, та змістовного аспекту – податок може вважатися законно встановленим, якщо визначено усі необхідні еле-

менти юридичного складу податку; за відсутності або невизначеності хоча б одного з елементів податку податок не може вважатися законно встановленим.

Незважаючи на значні зусилля законодавця у напрямі законодавчого оформлення правил оподаткування, залишаються ситуації, у яких регламентація порядку формування податкової бази здійснюється на підставі підзаконних нормативно-правових актів. Фактично, ці документи визначають межі діапазону, в межах якого має визначатися ціна фінансових інструментів строкових угод для цілей оподаткування, однак у разі суттєвого відхилення фактичної ціни в угоді з фінансовими інструментами строкових угод, межі діапазону, встановлені відповідно до зазначених правил, лягають в основу визначення податкової бази з операцій із фінансовими інструментами термінових угод.

Змістовний аспект законного встановлення податку є досить суттєвою обставиною стосовно операцій з фінансовими активами. Насамперед це пов'язано з різноманіттям та виникненням нових правовідносин, які не знаходять своєчасного відображення у спеціальних положеннях ПК України.

Різноманітність господарських відносин, що породжується свободою договору, не дозволяє досягти повної визначеності всіх норм податкового законодавства. У деяких випадках не уникнути і оціночних понять.

У нерозривному зв'язку з принципом законного встановлення податку є принцип визначеності оподаткування. М.В. Кармаліта виділяє кілька складових цього принципу, це: вимога ясності та системності; вимога попереднього опублікування законів про податки та збори; правило про неприпустимість негайного набрання чинності, зворотної сили податкового закону, що погіршує становище приватних осіб; правило про зворотню силу податкового закону, який пом'якшує відповідальність приватних осіб; правило про тлумачення непереконливих сумнівів щодо застосування податкового закону на користь приватної особи [2, с. 58-59].

На думку автора, найбільш важливою при розгляді порядку оподаткування угод є вимога про ясність та системність податкового закону. Законодавчі органи з метою реалізації конституційного обов'язку громадян сплачувати законно встановлені податки та збори мають забезпечувати, щоб закони про податки були конкретними та зрозумілими.

У Постанові Верховного Суду від 19.05.2019 року наголошено, що акти законодавства про податки та збори мають бути сформульовані таким чином, щоб кожен точно знав, які податки, коли, в якому порядку має сплачувати [3].

Невизначеність податкових норм може призводити до порушення прав громадян і до ухилення від виконання конституційного обов'язку зі сплати податку. Зокрема, стосовно активів, у тому числі фінансових, необхідна визначеність у понятійному апараті: як було показано вище, поняття «актив» та «фінансовий актив», будучи по суті міждисциплінарними термінами, не мають одноманітного легального визначення в жодній галузі права, внаслідок чого, з метою податкових відносин може бути реалізована можливість заповнити цю прогалину у порядку, передбаченому ст. 14 ПК України.

Неоднозначний підхід до визначення майнових прав призводить до невизначеності щодо наявності/відсутності об'єкта оподаткування та визначення податкової бази. Вимога ясності та визначеності у сфері оподаткування стає все більш актуальною у зв'язку з розвитком та ускладненням господарських зв'язків та порядку взаємодії суб'єктів господарювання, зміною підходів до правозастосування в галузі податкових відносин.

Принцип визначеності перебуває у безпосередньому взаємозв'язку з принципом сумлінності платників податків [4, с. 208].

Незважаючи на те, що ПК України не містив спеціальних положень щодо необхідності врахування принципу сумлінності платників податків, судова практика активно використовувала цей принцип. За період з моменту набуття чинності ПК України підходи правозастосовників зазнавали суттєвих змін. У судовій практиці переважала доктрина сумлінності платника податків.

Основою цього підходу стало прийняття Великою Палатою Верховного Суду постановою від 12.02.2019 у справі № 826/7380/15, спрямованої на боротьбу зі зловживаннями у податковій сфері, в якій законодавець, визначив межі здійснення прав щодо обчислення податкової бази та суми податку [6].

Оскільки природа податку передбачає відчуження частини грошових коштів, що знаходяться у власності платника податків, зобов'язання зі сплати податку виникає у зв'язку з наявністю су-

купності юридичних фактів, поява яких значною мірою регулюється положеннями приватного права та залежить від волі платника податків, актуальною стає не лише проблема невиконання податкового зобов'язання як така, а й проблема обходу податкового закону [7, с. 383].

Існує два основних способи боротьби з податковими зловживаннями: введення в національне правове регулювання норм, спрямованих на боротьбу з конкретним видом зловживань, у тому числі шляхом прямої заборони; запровадження та модифікація судових концепцій, що передбачають залежність підсумкового вирішення питання про права та обов'язки платника податків від суддівського розсуду.

Оскільки податковий обов'язок є результатом інтерпретації господарських операцій, здійснюваних у результаті виконання угод, для суб'єкта господарювання оцінка меж правомірної поведінки стає часом важко виконуваним завданням. У зв'язку з цим існує необхідність формулювання об'єктивних критеріїв, застосовуючи які, платник податків може з упевненістю робити висновок про відсутність ризиків іншого розуміння та застосування податкового законодавства, щодо виникнення негативних податкових наслідків вчинених угод.

Проблеми застосування норм ПК України актуальні для операцій з фінансовими активами, оскільки істотна частина фінансових активів безпосередньо пов'язана з зобов'язальними правами, майновий характер яких обумовлений операціями з майном, що для контролюючих органів породжує спокусу визнати угоду недійсною з метою подальшої перекваліфікації у податкових інтересах.

Принцип економічної підстави податку та економічної обґрунтованості оподаткування виражається у наступному. З погляду на ПК України податки та збори повинні мати економічну підставу. Податок має бути наслідком економічної діяльності (дій) платника податків, тобто оподатковувана діяльність (дії) може бути описана як безумовно значуща з погляду економіки.

Економічною підставою оподаткування в кожному конкретному випадку стають дії (а також бездіяльність) платників податків, внаслідок яких купується та відчужується майно та майнові права, у тому числі реалізуються товари (роботи, послуги), здійснюється володіння та користування цим майном, отримується прибуток (дохід), здійснюються витрати [8, с. 19].

Разом з тим, більш точно було б кореспондувати наявність підстави податку з наявністю об'єкта оподаткування. Наприклад, розглядаючи об'єкт оподаткування як економічну підставу податку, відображену в правовій формі, доцільно зазначити, що в сучасних умовах оподаткування має економічну підставу, тобто обов'язок зі сплати податку не може бути покладений на особу інакше, ніж у зв'язку з участю цієї особи у майнових і вартісних відносинах.

Наявність у розпорядженні платника податків певного блага, що виражає економічну цінність, є обов'язковою передумовою для виникнення податкового обов'язку. Дане становище закріплено у податковому законодавстві як принцип, що передбачає наявність для кожного податку самостійну економічну підставу. Економічна основа податку – це додана вартість, прибуток, чистий дохід, природна рента, вигода від використання соціально забезпечених трудових ресурсів або інша економічна вигода, отримана платником податків.

Незважаючи на деяку відмінність у підходах до розуміння принципу економічної підстави податку, загальним критерієм є наявність в оподатковуваних операціях економічного сенсу, економічних чи інших причин. Оскільки податок є для платника податків безоплатним платежем, інтерес у отриманні, якого є виключно у держави, важливим стає питання економічної обґрунтованості податку.

На думку К.О. Вороновської, принцип економічної обґрунтованості слід розглядати у двох аспектах: податки мають бути ефективними з погляду самокупності, тобто суми, які збирає держава за кожним окремим податком, повинні перевищувати витрати на його адміністрування (збір, стягування та контроль); встановлення податків може бути довільним, тобто податки нічого не винні перешкоджати реалізації громадянами конституційних прав. При встановленні податку та визначенні його суттєвих елементів повинні враховуватися макро- та мікроекономічні наслідки для державної скарбниці чи певної галузі економіки та для конкретного платника податків [9, с. 52].

До виділених аспектів принципу економічного обґрунтування податку можна додати, що питання ефективності потрібно розглядати не тільки з погляду витрат, понесених державою на адміністрування податку, але й витрат платника податків, оскільки платник податків повинен забезпечити повноту та правильність обчислення та сплати податків.

Щодо податкового обліку операцій із фінансовими активами рівень витрат платника податків дуже значний. Це пов'язано з передбаченим податковим законодавством особливим порядком розрахунку податків та формування податкової звітності. Прикладом може бути відокремленість податкової бази з податку на прибуток за операціями з цінними паперами та похідними фінансовими інструментами, спеціальний порядок ціноутворення з метою оподаткування угод з цінними паперами та похідними фінансовими інструментами. Цей аспект при оцінці ефективності податків, не враховується. При встановленні податку та визначенні його суттєвих елементів необхідно брати до уваги не тільки економічні наслідки для бюджету та платників податків, але й передумови, тобто фактори, які можуть бути спонукальними мотивами для запровадження податку, та для визначення порядку справляння.

У цьому проявляється регулююча функція податку, сутність якої виявляється у цьому, що як регулятор суспільних відносин використовуються державою стимулювання розвитку виробництва чи стримування, чи де стимулювання окремих галузей. Встановлення порядку оподаткування операцій з цінними паперами та похідними фінансовими інструментами стало частиною заходів, реалізованих державою, спрямованих на легалізацію та стимулювання розвитку фінансового ринку, з метою мобілізації, розподілу та перерозподілу інвестицій фінансових ресурсів, підвищення ліквідності фінансових ресурсів, скорочення спекулятивних валютних операцій.

Крім загальних принципів оподаткування до операцій із фінансовими активами відносять і специфічні принципи, зокрема, принцип нейтральності оподаткування. Результатом нейтрального та неупередженого оподаткування є рішення господарюючих суб'єктів визначені виключно економічними, а не податковими причинами. Це означає, що платники податків, які укладають подібні угоди, мають нести податковий тягар.

Оскільки принципи права визначають зміст впливу права на суспільні відносини, їхню реалізацію слід розглядати як прояв податкового суверенітету України. Термін «суверенітет» означає верховенство та незалежність влади всередині країни та її незалежність у зовнішній сфері, тобто повнота законодавчої, виконавчої та судової влади держави на її території.

Суверенним правом держави є право встановлення податків. Незважаючи на відсутність доктринального визначення поняття податковий суверенітет, можна погодитися з визначенням, що податковий суверенітет визначається як право держави, яка діє як суб'єкт публічного права, запроваджувати на території своєї юрисдикції податки та контролювати їх збір [10, с. 443].

Такий підхід є близьким до змісту терміну (*tax sovereignty*), що використовується в документах Європейського Союзу, згідно з яким держава суверенна при здійсненні заходів у сфері оподаткування, що формують доходи для покриття державних витрат.

Право на оподаткування як складова податкового суверенітету має внутрішній та зовнішній податковий суверенітет. Проявом зовнішнього суверенітету може бути взаємодія з іншими державами в галузі оподаткування з метою вироблення ефективних способів врегулювання питань, пов'язаних з усуненням подвійного оподаткування, виявленням способів ухилення від оподаткування, встановленням правил недискримінаційного оподаткування на користь усіх учасників. Проявом внутрішнього суверенітету може бути правомочність держави щодо встановлення податків, спрямована на посилення податкового навантаження, боротьбу зі зловживанням у сфері оподаткування, підвищення частки бюджету країни з надходжень від податків; стимулювання розвитку виробництва, чи стримування його окремих галузей; правомочність щодо визначення системи податків, у тому числі з розмежування предметів ведення з органами місцевої влади та самоврядування.

З фіскальним суверенітетом держави пов'язані законодавча форма заснування податку, обов'язковість та примус вилучення, односторонній характер податкових зобов'язань. Податковий суверенітет реалізується у праві держави встановлювати податки, визначати порядок їх стягнення та здійснювати контроль за дотриманням такого порядку. Публічний характер відносин із стягнення податків зумовлює обов'язковість застосування регулюючих норм, забезпечений державним примусом.

У межах аналізу теоретико-правових основ оподаткування операцій із фінансовими активами, слід зазначити, що фінансові активи є самостійною групою активів, представлених грошима чи іншими, переважно нематеріальними благами, містять грошові вимоги, мають грошову оцінку та здатні приносити економічну вигоду державі у процесі утворення, розподілу та використання фондів коштів, спрямованих на рішення суспільних завдань.

До фінансових активів можна віднести готівку, цінні папери, цифрову валюту, пайові інструменти, цифрові фінансові активи, безготівкові кошти, права вимог, що впливають з різних під-

став, зокрема дебіторської заборгованості. Незважаючи на те, що фінансові активи утворюють грошовий фонд суб'єктів господарювання, тобто в першу чергу представляють складову приватних фінансів, саме їх нерозривний зв'язок з грошима, робить суттєвим елементом фінансово-правових відносин, що знаходить відображення в різних правових інститутах і підгалузях фінансового права, зокрема як джерело доходів бюджету, є об'єктом податкових і бюджетних правовідносин.

Фінансові активи у вигляді валютних цінностей, таких як іноземна валюта, зовнішні цінні папери є об'єктом валютного регулювання. Наявність зв'язку між приватними та публічними фінансами зумовлює застосування до відносин, об'єктом яких є фінансові активи норм і методів приватно-правового та публічно-правового регулювання.

Пріоритет застосування норм приватного чи публічного права залежить від виду фінансових правовідносин, об'єктом яких є фінансові активи, зокрема, у разі податкових правовідносин норми податкового законодавства, застосовуватимуться у формі визначення розміру податкового обов'язку, тоді як норми валютного законодавства, що мають заборонний або обмежувальний характер, фактично створюють перешкоди для укладання та подальшого виконання угод. Ця обставина свідчить про багатофакторний вплив норм публічного права на правовідносини, що породжуються фактом володіння фінансовими активами, незважаючи на суттєву приватно-правову складову такого володіння.

Висновки. Загальні принципи, характерні для податкових відносин, підлягають застосуванню до оподаткування операцій із фінансовими активами. Найбільш актуальними для операцій з фінансовими активами є принципи: законності, визначеності оподаткування, сумлінності платників податків, економічної підстави податку та обґрунтованості оподаткування, результатом дотримання яких стане засноване на системному та певному розумінні норм податкового закону виникнення яких зумовлено різноманіттям, розвитком та оновленням господарських відносин, у тому числі з використанням фінансових активів. Мета оподаткування може полягати в отриманні бюджетних доходів, у створенні сприятливих умов для операцій із цифровими активами, що дозволить залучати нові інвестиції та сприяти розвитку фінансових технологій. У зв'язку з цим перед регулюючими органами стоїть складне завдання включити цифрові активи до сфери оподаткування, здійснюючи належний регуляторний, у тому числі податковий контроль, що дозволяє перешкоджати ухилянню від сплати податків під час використання цих інструментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2755-17/conv>.
2. Кармаліта М.В. Принципи податкового права як прояв балансу приватного та публічного інтересу. *Право та державне управління*. 2020. № 1. Том 1. С. 56–62.
3. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 825/1496/17 (адміністративне провадження № К/9901/1259/17). URL. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/podatkova_1259_17
4. Бліхар М.М., Васильків О.-А.В. Правова природа податків та зборів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 206–211.
5. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>.
6. Ігор Дашутін: Вплив судової практики на правозастосування – чи змінюються підходи податківців у типових ситуаціях. 03 травня 2023. Верховний Суд. URL. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1417873>.
7. Єсімов С.С. Взаємозв'язок податкового обов'язку з принципами податкового права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 380–385.
8. Yesimov, S.S., Borovikova, V.S. Administrative and Legal Implementation of the Rights of Business Entities. *Social and Legal Studios*. 2022. 5(3). 16–22.
9. Вороновська К.О. Економічна обґрунтованість податків і зборів у податково-правовому регулюванні: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 197 с.
10. Єсімов С.С., Проць І.М. Податковий суверенітет держави у контексті правової політики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 441–446.